

Halm Tamás

OBJEKTIVISTA PÉLDÁZATREGÉNY

Ayn Rand: *Az ősforrás*. Ford. Takácsy Enikő, Path Kiadó, Budapest, 2006², 768 oldal, 3000 Ft

Ayn Rand (1905–1982) a 20. század egyik legismertebb amerikai gondolkodója: az író művei hatalmas példányszámban keltek és kelnek el, s a legváltozatosabb olvasóközönség köreiből találtak népszerűsége, eszméi pedig számos jelenleg is divatos politikai filozófiai irányzatra voltak hatással. Az Amerikai Egyesült Államokban neve egyet jelent a büszkén vállalt individualizmussal: egész életművével és életével az emberegyén primátusát képviselte mindenfajta kollektívizmussal szemben.

Rand a cári Oroszországban született, és 1926-ban, 21 évesen emigrált az Egyesült Államokba. A forradalom és polgárháború eseményei, majd a bontakozó szovjet rendszer megtapasztalása mély nyomokat hagyott benne, s minden bizonnyal hozzájárult a kollektívizmussal szembeni ellenszenvéhez. Választott hazájában (melyet később „a világtörténelem leghatalmasabb, legnemesebb, és alapító eszméit tekintve egyedül erkölcsös” országának nevezett) küzdelmes kezdeti évek után a filmiparban helyezkedett el: többek között forgatókönyvíróként kereste kenyerét; később pedig színdarabbal és két regénnyel is jelentkezett: ez utóbbiakban már a kollektívizmus–egyén problémát dolgozta ki. 1943-ban adták ki egyik főművét, az *Ősforrást*, amely szinte azonnal bestseller-ré vált, és megalapozta Rand meghatározó helyét a 20. század második felének amerikai gondolkodásában. (Magyarországon viszont neve és munkássága szinte teljesen ismeretlen maradt, miután *Fogoly lelkek* címen lefordított és 1944-ben kiadott könyve rákerült az Ideiglenes Kormány által '45-ben betiltott, „fasiszta, szovjetellenes” kiadványok indexére.)

Rand munkásságában az irodalmi művek legalább olyan fontos szerepet játszottak, mint a filozófiai írások és tudományos előadások: az *Ősforrás* gyakorlatilag nem más, mint a Rand által formálisan később kidolgozott és „objektívizmus”-nak keresztelt filozófiai igényű eszmerendszer erkölcsstanának kifejtése egy monstre példázatban.

Az objektívizmus mint filozófiai iskola státusa vitatott: a legutóbbi időkig az akadémikus filozófia peremén (sokak szerint azon kívül) helyezkedett el. Az objektívizmust metafizikai objektívizmus, ismeretelméletében a szkepticizmus el-

vetése és egyfajta racionalizmus jellemzi, legnagyobb hatását azonban kétségtelesen erkölcsstanával gyakorolta. Maga Rand is második nagyregényében, az *Atlas Shruggedban* (Atlasz vállat vont) így foglalta össze filozófiája lényegét:

My philosophy, in essence, is the concept of man as a heroic being, with his own happiness as the moral purpose of his life, with productive achievement as his noblest activity, and reason as his only absolute.*

Rand etikájának kiindulópontja tehát az emberi egyén értéke, méltósága; az ő felfogásában autonóm (öntörvényű), kreatív, szabad, boldogságra törekvő egyén a kozmosz csúcsa: minden, ami ezt kisebbíti vagy korlátozza, akár egyéni, akár társadalmi léptékben, mélységesen rossz és pusztuláshoz vezet. Ebből az alapállásból érthető az *Ősforrás* elsőre talán meghökkentő legfontosabb üzenete: mindenfajta altruizmus és kollektivizmus a humanizmus látszata ellenére szükségszerűen embertelen, amennyiben a közösséget tévesen a legfőbb érték, az ember egyén fölé helyezi, önfeladást, az emberegyén méltóságáról, személyiségéről való lemondást követelve. Az *Ősforrás* gyakorlatilag nem más, mint ennek a gondolatnak illusztrálása és igazolása egy, a két világháború közötti időszak keleti parti építészársadalmában játszódó fordulatot, filmszerű történetben: a szereplők küzdelmei, döntései és választásai mögött valójában az individualizmus és a kollektivizmus összecsapása rajzolódik ki.

A kollektivizmus ösbűne Rand szemében az, hogy antropológiai pesszimizmusával a legszentebbet, az ember inherens értékét tagadja: az ember értéke valójában az, hogy ember; a kollektivizmus szerint – Rand interpretációjában – pedig az, hogy közösséget, illetve a másikat szolgálja.

Rand szerint az ember lényege szerint alkotó, kreatív lény; a kollektivizmus pedig mindezen tulajdonságok ellensége: uniformizál, visszafog, lefojt; nem jutalmazza, sőt kifejezetten bünteti az egyéni elgondolást, az átlagon felüli képességet és eredményt. A kollektivizmus az *Ősforrásban* a középszerűség menedéke, sőt maga az intézményesített közepesség: ez nemcsak az ember mint alkotó lény lényegét tagadja meg, de a természetes alkotó impulzusok lefojtása révén lélektorzuláshoz, zsákutcás élethez is vezet.

Másrészt az ember lényegéhez tartozik az autonómia (ön-törvényűség) és a szabadság, melyek alapja az ember önértékének tudata. Ezzel szemben a kollek-

* Nem véletlen, hogy Rand az Egyesült Államokat tekintette az egyetlen morális rendszernek: a Függetlenségi Nyilatkozat ugyanis szó szerint az ember elidegeníthetetlen jogaként deklarálja „a boldogság keresését” (*pursuit of happiness*).

tivizmus az egyént a közösség érdekeinek és értékítéleteinek veti alá. Ezen túlmenően a kollektívizmus egzisztenciálisan is fenyegeti az embert, amennyiben legtermészetesebb impulzusait, egyéni vágyait bűnösnek állítja be: ezekről való lemondást kíván, ami végső soron meghasonláshoz és kiüresedéshez vezet.

Ráadásul, mint azt Rand igen plasztikusan bemutatja szereplői sorsán keresztül, a kollektívizmus nemcsak az egyes egyén kiteljesedésének akadálya, de a hiteles emberi kapcsolatok gyilkosa is. Hiteles kapcsolat ugyanis csak az emberegyén méltóságának és önértékének elismerésére, egymás tiszteletére épülhet. A kollektívizmus azonban lebecsüli az egyént, pesszimista az ember értékével szemben, a tisztelet helyett a lesajnálás és szánalom hamis érzéseire épít. A kollektívizmus legfőbb ígérete, hogy az emberi az egész emberiséggel, a közösséggel vállalt testvériségben találja meg a boldogságot, szintén cáfolatra lel a regényben: ez a „testvériség” ugyanis az egyén önfeladását, közösségben való feloldódását követeli, vagyis az ígért boldogság helyett az egyéniség (s így az egyén) halálához vezet.

A regény bőségesen illusztrálja azt is, hogy Rand felfogása – mely szerint az ember egyetlen erkölcsi célja saját boldogsága kell hogy legyen – nem jelent másokat eltaposó, elnyomó individualizmust. Jelent viszont kreativitást, emberségünk büszke megélését, őszinte, hiteles, bátor, kölcsönös tiszteleten alapuló emberi kapcsolatokat (ellentétben a kollektívizmussal, amely valóban az egyén eltiprását jelenti).

Mint említettük, a regény egyes szereplői Rand világának egy-egy lehetséges életmódját, értékválasztását testesítik meg. A szépreményű fiatal építész, Peter Keating sorsa a közösség értékítéleteitől, a külső megerősítésektől függő, önértékében nem bízó, nem-autonóm ember útját mutatja be: a megfelelési kényszer megalkuváshoz, őszintétlenséghez, a hiteles kapcsolatok halálához és teljes kiüresedéshez vezet. A szocialista-humanista társadalomtudós és építészkritikus Ellsworth Toohey a kollektívizmus ördöge: emberszeretet hazudva manipulatív módon valójában az ember nagyságának lebontására tör egyéni és társadalmi szinten: a középszer propagálója, az egyéniség, a tehetség, az önállóság esküdt ellensége; a nyomában elfojtás, frusztráció, elmagányosodás és szürkesség terem. Toohey a regény egyik legsikerültebb, már-már parodisztikusan eltalált alakja.

A regény főhőse a már-már übermensch-kvalitásokkal bíró fiatal építész, Howard Roark: az autonóm, hiteles, kreatív, mások ítéleteitől független, tetszeni nem vágyó, tetterős, saját emberi kapacitásainak kiteljesedésén dolgozó, racionálisan önérdékkövető ember. Küzdelme a szakmájában uralkodó középszerrel, az értetlen tömegekkel és az ellene fenekedő kollektívizmussal nem kecsegtet hírnévvel és sikerrel, sőt a köznapi értelemben vett teljes bukással fenyeget. Mégis, Rand szemében ez az emberlét kozmikus nagyszerűsége megélésének

egyetlen útja. Roark útja ilyen értelemben Keating útjának antitézise: míg az utóbbi a társadalmi elismertség érdekében feladja önmagát, az előbbi bátran megéli emberségét, nem hagyja megzabolázni magát, kockáztatva a teljes bukást a társadalom szemében. Roark Rand ideáljainak megtestesítője: azt mutatja be, mivé válhat az ember, ha bátran megéli emberségét.

Azonban korántsem ő az egyetlen hiteles személy a regényben. Ilyen még végső soron a Roarkhoz méltóvá váló női főhős, Dominique Francon, az egyszerű munkás Mike, vagy a gazdag Austen Heller. Utóbbi azért is fontos, mert az író nő rajta keresztül mutatja be, hogy míg a az egyént háttérbe szorító kollektívizmus szükségszerűen rossz, az egyén (önmagam és a másik) értékének és méltóságának abszolút tiszteletén és szabadságán alapuló, önfeladástól és szánalomtól mentes együttérzés nem az: míg Toohey jótékonykodásával a hamis testvériség szürke, középszerű masszájába húzza le az embereket, Heller politikai foglyokat támogat, vagyis éppen a szabadságukért küzdő egyéneket.

Az *Ősforrás* hatásosan és meggyőzően közvetíti Rand etikáról, valamint az egyén és kollektívum viszonyáról formált nézeteit. A mű azonban ebben szinte ki is merül: nem sokkal több példázatnál, illusztrációnál, gyakran átlátszó, egysíkú, és alaphangját tekintve szájbarágósan didaktikus: gyakorlatilag egy monstre tanmese. Szerkezetét tekintve nem más, mint hatásosan felépített jelenetek kronologikus sorozata, amelyben az egyes szereplők képében látványosan ütköznek és megmutatkoznak a különböző felfogások, életstratégiák. Ezek a színpadias dialógusok egyrészt igen hatásosak: jó drámai érzék, feszültség, hiteles és metsző párbeszéd és monológok jellemzik őket, másrészt egy idő után egysíkúvá, repetitívvé teszik a regényt. A nagyjeleneteket gyakran lírai képek tagolják: ezek közül sok valóban igen költői, de a mechanikusság, ahogyan az író elhelyezi a nagyobb szakaszok között, már-már az óvodai sormintára emlékezteti az olvasót.

Erőssége ugyanakkor a regénynek a humor, mely leggyakrabban iróniába és szarkazmusba öltözik. Ami a jellemábrázolást illeti, ez néha meglehetősen sematikus-karikaturisztikus (például Ellsworth Toohey esetében), másutt viszont pedig zavarba ejtően jó lélektani meglátásokkal találkozunk: Peter Keating vívódásainak, és különösen jegyesével való kapcsolatának ábrázolása hiteles és megrázó. A történet izgalmas, fordulatos; az építészháborúk, az alkotó, autonóm egyéniségek és közízlést szolgáló, szürke középszerű összecsapása igen alkalmas miliő Rand nézeteinek kifejtésére. Ami viszont a monumentális terjedelmet illeti, a szerző ezzel alighanem túllőtt a célon: a regény gyakran önisméltó, az említett jelenetfűzér-szerkezet pedig nem képes ekkora szövegtest hordozására. Összességében az *Ősforrás* tehát igen hatásos, irodalmi kvalitásait tekintve azonban vegyes műnek tűnik.

A regény üzenete kristálytisza és meglehetősen lekerekített, valójában azonban nagy megválaszolatlan kérdéseket. Például még ha igaz is Rand állítása, mely szerint individualizmusa éppen hogy kizárja a másik elnyomását (ugyanis az igazi individualista nem szorul rá arra, hogy másokat eszközként használjon saját nagysága igazolására), a társadalomtudomány számos olyan szituációt ismer (lásd a közlegelők tragédiáját), ahol a racionális önkorlátozás hiánya mind társadalmi, mind egyéni szinten negatív következményekkel jár.

Kissé problematikus Roark alakja is. Bár hangsúlyozottan nem ő az egyetlen hiteles szereplő a regényben, mégis mérföldekkel emelkedik társai fölé: szinte emberfeletti kvalitásokkal bír, külsejében pedig – elég elcsépelet módon – a szőke teuton hős típusát testesíti meg.

Sok esetben bosszantó, ahogyan Rand becsmélve elutasít bizonyos, a jelek szerint a szellemi horizontján kívül eső jelenségeket, mint a modern irodalom vagy a pszichológia, különösen, mivel ő maga irodalmilag vegyes kvalitású regényében meglehetősen pszichológiai naivitásról tesz tanúbizonyságot (amikor a társ csoportok megítéléstől való függést abnormálisnak állítja be).

Végül néhány szó a kiadásról: ahhoz a státushoz képest, amelyet Ayn Rand és írásai képviselnek a tengerentúlon, és főleg a szerző szándékaihoz viszonyítva, a magyarországi kiadó mintha kissé alulpozicionálta volna a könyvet. A 2006-os utánnomás (első kiadás: 2002) védőborítója ízlésvilágában egy Stephen King-regényt idéz: ember legyen a talpán, aki megsejti, hogy itt egy filozófiai igényű emberiségkölteményről van szó. Az már valószínűleg csak az Ayn Rand-ínyenceket zavarja, hogy a borító a Rockefeller Centert és az előtte álló Atlasz-szobrot mutatja, vagyis sokkal inkább alkalmas lenne az író más műve, az *Atlas Shrugged* illusztrálására. Ami a magyar fordítást illeti: ez általában gördülékeny és megbízható, előfordulnak azonban bosszantó félreértések, félrefordítások.

Rand robusztus és hatékonyan prezentált eszmerendszere (amelyet a fentiekkel összhangban a laissez-faire kapitalizmus kérlelhetetlen propagálása és mindenfajta kollektívizmusról a totalitarizmustól kezdve a nacionalizmuson át az etatizmus, a jóléti állam és a vallás elvetése jellemezte) az évtizedek során számos elszánt hívet szerzett magának Amerikában és szerte a világban. Eszméinek terjesztésén széles körű intézményrendszer munkálkodik: kutatóintézetek, folyóiratok és különböző társaságok foglalkoznak munkásságával, gondolatait pedig már nemcsak eredeti műveiben, de az azokat kivonatoló kompendiumokban, enciklopédiaszerű kiadványokban is megismerhetjük. Az intézményesedés ellenére Rand továbbra is az amerikai intellektuális élet egyik besorolhatatlan, megcímkezhetségtelen és erősen provokatív jelenségének számít: hívei valóságos orákulumként és az emberi méltóság hőseként tekintenek rá, számos kritikusa vitatja

eredetiségét, illetve eszméinek filozófiai jelentőségét. Az bizonyos, hogy Ayn Rand az emberi lét egyik örök, mindenkit érintő kérdésében, az egyén és a közösség viszonyában foglal el markáns álláspontot, amely – még ha nem is minden ízében eredeti – provokatív, kristálytiszta, gondolatébresztő, és robusztus antropológiai optimizmusával frissítően hat. Az *Ősforrás* ennek a figyelemre méltó gondolatrendszernek hatásos és bizonyos irodalmi kvalitásokkal is bíró reprezentánsa.

Pándi János keresztel a Pestszentlőrinc-Szemere telepi templomban (1970-es évek)